

שיח השכר, פיצוי ותגמול בצה"ל ומשמעויותיו למודל השירות בסדיר ובמילואים

אריאל היימן | 10 בינואר, 2022 | גיליון 1549

במובנו המסורתי, כפי שהתכוון אליו בן גוריון, צה"ל כבר מזמן איננו "צבא העם". להקשר זה נכנס שיח התגמולים המתנהל בעת הנוכחית כאמצעי לשמר את שרידיו של מודל זה. העלאת דמי הקיום של חיילי החובה הציף מחדש את הדיון בתגמולי המשרתים, תוך בלבול בין פיצוי (על אבדן והפסד), תגמול (על עשיה ותרומה) ושכר (במובנו המקובל, על פי שוק העבודה). התוספות לחיילי החובה - הגדלה פי שלוש בשש השנים האחרונות - היא ביטוי ללחץ ציבורי הנובע, בין השאר, מירידה במוטיבציה לשירות. אלא שהעלאת תגמולים כספיים לשם הגדלת המוטיבציה מרחיק את צה"ל מהתפיסה של "צבא העם" ומהווה צעד נוסף לעבר המודל הבעייתי מאוד של "צבא מקצועי". טוב יעשו קברניטי הצבא אם יפתחו תגמולים ערכיים לחיילים, לא כספיים בלבד. בה בעת, יש לדון לעומק בשאלה החיונית של מודל הגיוס לצה"ל: "שירות שווה לכולם", או הגיוס הבררני והרשמי שבמסגרתו קיימת חובת גיוס אבל צה"ל מגייס רק חלק לפי קריטריונים ברורים ושקופים, או מודל אחר.

לאחרונה פורסם ש"שכר" חיילי החובה יעלה בכ- 50 אחוזים. התקשורת עסקה בעיקר בשאלה האם העלאה זו נבעה מלחץ שהפעיל הציבור והאם המטרה הייתה להכשיר את עמדת הצבא בנושא גמלאות אנשי הקבע. שאלות אלה אינן עוסקות בעיקר, שהינו המשמעות הנובעת מהעלאת שכר חיילי החובה והשפעותיו על המוטיבציה לגיוס בפרט, ועל מודל הגיוס בכלל. אחת הבעיות נובעת מכך שיש בלבול בין המונחים פיצוי, תגמול ושכר, שנודעת להם משמעות מעבר להגדרה עצמה.

פיצוי: הינו תשלום לחייל/ת על ההפסד וההוצאות הנגרמים עקב השירות. תשלום הביטוח הלאומי לחיילי המילואים הוא דוגמא לכך. החייל מקבל החזר על פי השכר אותו הפסיד בתקופה ששירת במילואים. וכך, באותו הסנק למשל, יתכן שיהיה חייל שיקבל פיצוי נמוך מזה של חברו המשרת לצידו, משום שמשכורתו באזרחות נמוכה יותר. גם התשלומים לחיילי החובה, שהוגדרו בצבא כ"דמי קיום" (ולאחרונה הם נקראים בתקשורת ועל ידי חלק מהפוליטיקאים - "שכר"), הם פיצוי שנועד לתת מענה להוצאות שנגרמות לחייל/ת בצבא עקב השירות (מוצרי מזון, מוצרי היגיינה, ועוד). הסתירה לכאורה היא, שאם נרצה לפצות באמת את חיילי החובה על פי הנזק הנגרם להם, אזי דווקא חיילי וחיילות העורף אמורים

לקבל פיצוי גבוה יותר, משום שהוצאותיהם (ובפועל הוצאות הוריהם) גבוהות בהרבה בהשוואה ללוחמים ותומכי הלחימה הנמצאים בבסיסים הסגורים והרחוקים.

תגמול: תגמול הוא ביטוי להוקרה והערכה של חיילים בסדיר או במילואים על עשייתם. הוא דיפרנציאלי (יותר ללוחמים ותומכי הלחימה), ולפיכך חיילים המבצעים את אותה המשימה יקבלו תגמול זהה. התגמול יכול להיות מבוסס בכסף, אך גם בדרכים אחרות, דוגמת כרטיסים להופעות, השתתפות בארגון צרכנים, נופשים ליחידות לוחמות. (סוגיית אי-השוויון בין המשרתים עקב תרומה לא-זהה שמקבלים חיילים מעצם השירות - "לוחמי סייבר" מול לוחמים קרביים, למשל - חורגת ממסגרת דיון זה).

שכר: תשלום חודשי המתבסס על העשייה ועל כוחות השוק. גובה השכר נקבע עם הזמן על פי ההיצע והביקוש ובהתאם לדינמיקה בשוק העבודה.

נכון להיום, אנשי הקבע מקבלים שכר דיפרנציאלי על פי אופי השירות, ותגמולים דיפרנציאליים, הנובעים מהצורך לתגמל את אנשי השדה ולהגדיל את המוטיבציה לשרת שם, והן על מנת להשאיר בשירות את אלה שמשכורות גבוהות מחוץ לצבא עשויות לפתות אותם, בעיקר אנשי מודיעין וטכנולוגיה. חיילי המילואים מקבלים פיצוי ותגמול אך לא שכר. התמונה בעולם שירות החובה מורכבת יותר: הסכום שיקבל לוחם בשנתו השלישית, 3000 ₪, נמוכים בכ-50 אחוזים משכר המינימום ואינם מהווים שכר במשמעותו הריאלית, על אף שרבים משתמשים במונח "שכר" ונדמה שלא בטעות. בשנת 2015 קיבלו לוחמים 1100 ₪, כלומר נרשמה עליה של פי שלוש בשש שנים, כאשר המדד כמעט לא עלה. זוהי תוצאה ישירה של הצורך של צה"ל להתמודד עם הירידה המתמשכת במוטיבציה לשירות ושל ההנחה שתגמול כספי הוא שיפתור את הבעיה.

מודל "כוחות השדה" של Kurt Lewin מ-1951 (The Three-step Change Theory) הציע שרכיב סוציולוגי, כגון מוטיבציה, מושפע מכוחות מניעים ומכוחות בולמים. במציאות הנוכחית בארץ, כוחות מניעי מוטיבציה הם תחושת שליחות, מיצוי אישי, מוביליות חברתית, הוקרת החברה וכן תגמול כספי. כוחות הבולמים את עליית המוטיבציה לשירות בצה"ל קשורים לשינויים בערכים חברתיים, המצב הכלכלי (השפעת חברת השפע), הקטנת האיום הקיומי, עודף בחיילים (היוצר "אבטלה סמויה", בעיקר בתפקידים עורפיים), ושיח ה"פראירים". הרושם הוא שבכל פעם שנרשמת ירידה במוטיבציה לשרת, צה"ל והממשלה בוחרים בדרך הקלה: במקום לחזק את הכוחות המניעים הערכיים, מועלה "שכר" החיילים. למעשה, מדובר בפתרון לטווח קצר לבעיית עומק, העשוי להשקיט את הרוחות עד שיתעוררו דרישות חדשות. תשלומים אלה יהפכו עם הזמן את הפיצוי של היום לשכר של ממש, על כל המשמעויות החברתיות הכרוכות בכך. מערך המילואים מצוי בתהליך דומה מזה עשרים שנה. וכך, בעזרת תגמולים שהולכים וגדלים, פותר צה"ל את הצורך לייחד את המיעוט המשרת ולפתור את בעיות המוטיבציה.

לשיח התגמולים והשכר יש משמעות רבה וישירה לדין רב השנים על צה"ל כ"צבא העם", שלכאורה עומד מול מודל הצבא המקצועי.

מודל "צבא העם", על פי בן גוריון, היה מושתת על שירות שוויוני של כלל (או לפחות רוב) הצעירות והצעירים המגיעים לגיל 18, על "כור ההיתוך", שנועד לאחד את החברה והשבטים בה, ועל צבא שתפקידו לא רק להילחם ולהגן על המולדת אלא לעסוק גם בפעילות חברתית. זמן רב ושינויים מרחיקי לכת חלפו מאז. האיום הצבאי השתנה לחלוטין, החברה הישראלית הינה אחרת והכלכלה מתבססת במידה רבה על כוחות השוק, אך צה"ל בוחר לדבוק במונח "צבא העם". כך למשל, בשנת 2004 פורסם על ידי המטה הכללי והרמטכ"ל בוגי יעלון, מסמך "ייעוד וייחוד", ובו נאמר ש"צה"ל, כ"צבא העם", ימשיך לגייס לשורותיו חיילים רבים ככל האפשר, בסדיר ובמילואים. באסטרטגית צה"ל שפורסמה ב-2018 על ידי הרמטכ"ל דאז גדי אייזנקוט נקבע בתחום בניין הכח כי "ביסוס עוצמתו של צה"ל על איכות המשרתים ואטרקטיביות השירות וחיזוקו של צה"ל כצבא לוחם וצבא העם". תמונת מצב זו לא הייתה נכונה כבר ב-2004, ובוודאי לא ב-2018. ונדמה, שעל אף שמפקדי צה"ל מרבים להשתמש, גם כיום, במונח "צבא העם", בעיקר באירועים חגיגיים, גם הם מבינים שצה"ל כבר מזמן איננו כזה, לא בהיבט הכמותי וגם לא בהיבט של שיתוף כלל שכבות העם. די לציין שרק בין חצי לשני שלישים מהמועמדים לשירות ביטחון מתגייסים לצה"ל, וכשישית מהם לא מסיימים את השירות המלא. ביטוי לכך בא בסקר המכון למחקרי ביטחון לאומי מנובמבר 2021 שעל השאלה "מה היית מיעץ לנער שעומד בפני גיוס?" ענו 32% "להתגייס לצה"ל לתפקיד בעל ערך באזרחות", ורק 26% ענו שיעצו לנער להתגייס לשירות קרבי או כלוחם בסיירות נבחרות.

בשירות המילואים, התמונה בולטת אף יותר: הגיוס למילואים הוא כבר מזה זמן בררני והתנדבותי. זאת משום שצה"ל מלכתחילה מגייס למילואים רק מבין אלה שהשתחררו מהשירות הסדיר ורק את אלה שהוא זקוק להם מבין הלוחמים, תומכי הלחימה ונושאי תפקידים מיוחדים. בנוסף, למרות שעל פי החוק, על כל חייל לשרת במילואים, מוסכם כי רק מי שמתנדב לכך מבצע שירות מילואים בפועל. כך, רק כ-6 אחוזים מאלו שהתגייסו לשירות חובה משרתים שירות מילואים פעיל.

השיח התקשורתי מעמיד מול מודל "צבא העם" את מודל ה"צבא המקצועי". סקר המכון לדמוקרטיה שפורסם בנובמבר 2021 מצביע על כך ש-47 אחוזים מהנסקרים היהודים סבורים שיש לבטל את צבא החובה ולבססו על צבא מקצועי. מספר זה גדל בעקביות מאז 2017. מדינת ישראל, במצבה הגיאופוליטי והחברתי הנוכחי, אינה יכולה להרשות לעצמה צבא מקצועי, לא מבצעית, לא כלכלית וגם לא ערכית. אחזקת צבא מקצועי בהיקף הקיים היום, כשהמשרתים הם מקבלי משכורת, יהיה נטל כלכלי שהמדינה לא תוכל לעמוד בו.

חשוב אף יותר: מעבר לצבא מקצועי יגרום, ככל הנראה, לגיוס על רקע ערכי-אידאליסטי של מעטים יחסית, ורוב המתגייסים יתנדבו לשרת בעיקר משיקול תעסוקתי (ומן הסתם משכבות סוציו-אקונומיות חלשות יותר). היכולת המבצעית של הצבא תפחת, בין השאר משום שצבא שכזה יתאפיין ברוח לחימה פחותה, נטולת ערכים חברתיים וזיקה למולדת. בנוסף, צבא מקצועי יתקשה לקיים מחויבות ולגיטימציה ציבורית כלפיו ויתרום להרחבת הפערים החברתיים בתוכו ובציבור בכלל.

המסקנה המתבקשת הינה כי ממשלת ישראל, הציבור הישראלי ובעיקר צה"ל צריכים להחליט עקרונית על המשך קיומו של צה"ל כ"צבא העם". אין מדובר בהחלטה הצהרתית בלבד. מתחייבת שורה של החלטות מעשיות לגבי מודל הגיוס הנכון במציאות הנוכחית. נראה כי הפתרון המערכתי לדילמות שהוצגו לעיל ולשימור לפחות חלקי של מאפייני "צבא העם" הינו גיוס לצה"ל במודל שונה מהקיים היום, אך לא במודל של צבא מקצועי או מודל שיוליך לכך.

מודלים אפשריים הם למשל מודל "שירות שווה לכולם" של תנועת "פנימה" <https://www.pnimaIsrael.com/service>, או מודל גיוס בררני ורשמי כפי שהוצע כבר בעבר, למשל על ידי פרופ' יגיל לוי למעקר הסדיר ועל ידי כותב שורות אלו למעקר המילואים. על פי מודל זה, תחול חובת גיוס על הכול אבל צה"ל יגייס רק חלק מהם לפי קריטריונים ברורים ושקופים, תוך תגמול ופיצוי בהתאם. מודל זה נראה מעשי יותר, ותואם את הסביבה החברתית הקיימת כיום בארץ.

טוב יעשה הצבא אם יקדים את הדיון, גם זה הציבורי, בנושא מודל הגיוס, בטרם משבר. אין זה נכון להמשיך ולקוות שעל ידי הגדלת דמי הקיום (בדרך ל"שכר") של חיילי החובה, על ידי הגדלת הפנסיות לאנשי הקבע והגדלת התגמולים לאנשי המילואים, תיפתרנה כל הבעיות. מוטיבציה וערכים לא קונים בכסף!

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט